

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv:

ALEXANDRU SURDU

CERCETĂRI LOGICO-FILOSOFICE

București, Editura Tehnică, 2009, 568 p.

FUNDAMENTELE LOGICO-FILOSOFICE ALE FILOSOFIEI PENTADICE

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

O lucrare de cercetare fundamentală în domeniul filosofiei este, fără îndoială, un mediu în care – așa cum ar spune un Hegel – spiritul timpului se străduiește spre adevăr și împlinirea de sine. Desigur că o astfel de lucrare nu are drept criteriu succesul de piață, așa precum este cazul cu lucrările de eseistică filosofică. Dar acest lucru ar putea fi, mai degrabă, o dovadă a valorii acesteia, iar nu un dezavantaj. Pentru că o astfel de întreprindere poartă – în măsura în care este autentică – un mesaj ce caută să treacă dincolo de validările conjuncturale care echivalează valoarea cu notorietatea sau vizibilitatea; a depăși vremelnicul, cu toate rătăcirile sale, și a urca înspre istoric – acesta este și trebuie să fie scopul unei lucrări care caută fundamentele dreptei filosofării.

În această categorie se înscrie lucrarea profesorului Alexandru Surdu, intitulată *Cercetări logico-filosofice*. De la bun început trebuie spus că, pe lângă a fi o lucrare de cercetare fundamentală – cum se întâlnește din ce în ce mai puțin astăzi în lumea filosofică românească, pasionată din ce în ce mai mult de filosofarea superficială la emisiuni televizate sau de publicarea de jurnale sau eseistică mai mult sau mai puțin adolescentină care vizează nu adevărul, ci trecătoarea celebritate –, cartea domniei sale este un eveniment cultural. Și, desigur, astfel fiind, lu-

Cercetări filosofico-psiho-logice, anul III, nr. 2, p. 139–144, București, 2011

crarea, deși este filosofică, depășește granițele unei stricte specializări, trimitând și spre alte domenii ale cunoașterii umane, cum ar fi matematicile, teologia și religia, psihologia sau estetica.

Cartea profesorului Alexandru Surdu este, dincolo de orice îndoială, un reper și un model de cercetare științifică. Un reper prin amploarea ei, prin faptul că autorul își propune mult și realizează mult, și un model prin rigurozitate și sistematizare. Este o lucrare care mărturisește că, dincolo sau dincoace de ea, stă un sistem filosofic impunător; prin acest fapt, lucrarea este o invitație la a descoperi tainele acestui sistem și a le pătrunde. Din acest motiv, lucrarea este una de filosofie sistematică, iar nu o simplă cercetare de ramură. Cercetarea specializată este numai o componentă a cercetării de ansamblu, un simplu instrument care servește singurului scop autentic al filosofiei, și anume sistemul. Cititorul avizat, dar și cel mai puțin documentat întru cele filosoficești, constată de la bun început, după lectura primelor studii, că se află în fața unei concepții unitare, în fața unei idei filosofice originale, care se pretează la forma autentică a filosofiei – așa cum spunea Hegel –, și anume sistemul. Studiile cuprinse în volum nu se mărginesc la a trata limitat tema pe care o anunță, ci sunt promisiuni ale întregului. De aici unitatea sistematică și tematică a lucrării, de aici senzația cititorului că participă, o dată cu lecturarea lucrării, la o desfășurare a unui gând care prinde și resemnifică realitatea pe care se străduiește – așa cum ar fi spus un Heidegger – să o scoată din ascundere.

Chiar titlul lucrării mărturisește convingerea profesorului Alexandru Surdu – convingere căreia i-a dat glas de mai multe ori, cu ocazia cursurilor, simpoziunilor, conferințelor sau discuțiilor particulare pe teme filosofice – potrivit căreia „logica este artileria grea a filosofiei”. Cercetarea fundamentală în orice domeniu al filosofiei – dar și cercetarea științifică în genere – trebuie să pornească de la logică. Logica este disciplina gândirii, fără de care orice demers spiritual este, de la bun început, sub semnul îndoielii. Astfel, însuși titlul lucrării este o recomandare: pentru a porni la înțelegerea unor teme filosofice trebuie să se aibă în vedere, mai întâi, logica, sub toate formele ei. Confuziile logice, confuziile între tipurile de logică au condus, pe parcursul istoriei filosofiei, la grave erori care ar fi putut fi evitate dacă aceia care le-au comis ar fi făcut un minim efort ca, înainte de a ordona realitatea prin gândire, să fi ordonat gândirea. Unul dintre aspectele fundamentale pe care le tratează lucrarea profesorului Alexandru Surdu este tocmai acesta: indiferent care este domeniul de cercetare, el trebuie să aibă o logică de la care să-și „extragă” rigurozitatea și disciplina. Poate fi vorba fie de logica obișnuită, clasico-tradițională; fie de logica simbolico-matematică, atât de folosită de științele contemporane, și mai ales fizicii și cosmologiei științifice, dar și astronomiei sau ingineriei; sau, dacă este cazul, logica speculativă, care se dovedește a fi operativă mai ales în domeniul științelor spiritului, dar și – așa cum precizează autorul – unor domenii în care puțini s-ar fi așteptat să o vadă la lucru, cum ar fi matematicile sau fizica relativistă sau cuantică. În paginile lucrării regăsim, astfel, contribuții importante într-un domeniu cu totul aparte, și anume dialectica matematicii. Una dintre problemele de primă importanță de care este legată dialectica matematicii este aceea a

caracterului limitat al aplicării principiilor contradicției și terțului exclus, din logica tradițională și din cea simbolico-matematică. Teza lucrării este aceea că există o apropiere a raționării matematice de cea metafizică tocmai prin faptul că, de pildă, în domeniul matematicii transfinite, aceste principii nu se mai dovedesc universal valabile, exact așa cum este cazul și în sistemele filosofice speculative. O astfel de apropiere – desigur, neașteptată și, poate, pentru unii, chiar deranjantă – dă naștere unui dialog filosofic fecund, dar și ideii de cercetare inter- și pluridisciplinară. Dacă, la începutul secolului al XX-lea, se poate constata o ruptură a științei de filosofie, mai ales datorită scientismului și pozitivismului logic, acum, la debutul mileniului al treilea, științele se reîntorc spre filosofie, în vederea unui dialog cultural care nu mai îngăduie o specializare rigidă a acestora, ci presupune o reconsiderare a rezultatelor lor din perspectiva speculației filosofice.

În cadrul perspectivei sistematice care se regăsește în lucrare trebuie avută în vedere contribuția autorului în ceea ce privește distingerea și explicitarea specificității celor trei tipuri de logică: clasico-tradițională, simbolică și dialectico-speculativă. Teza principală care traversează capitolul al patrulea al cărții este aceea potrivit căreia o corectă înțelegere a celor trei tipuri de logică și a conceptelor și procedurilor specifice fiecăruia în parte conduce la o corectă întrebuițare a acestora, din cel puțin două puncte de vedere. Mai întâi, fiecare tip de logică are domeniul său de aplicabilitate, formele sale specifice, operațiile sale specifice; unele confuzii care s-au făcut, pe parcursul istoriei logicii, au condus la consecințe din cele mai supărătoare, cum ar fi, de pildă, reducerea formelor silogistice – specifice logicii clasico-tradiționale, de inspirație aristotelică – la simplul calcul – specific logicii simbolico-matematice. De asemenea, altă confuzie care se cerea luată în discuție este aceea de sorginte hegeliană, între formele logicii clasico-tradiționale și cele ale logicii dialectico-speculative. Astfel de erori sunt generate, de fapt, de lipsa unei distincții clare între tipurile fundamentale de gândire: intelectuală, rațională și speculativă, fiecare dintre acestea având propria sa logică și propriul său domeniu de aplicabilitate. Al doilea aspect este legat de limitele fiecărui tip de logică și de erorile care se pot produce atunci când un anumit tip de logică este aplicat acolo unde, de fapt, se potrivește altul. Un corolar al acestor afirmații este și cel menționat mai sus, potrivit căruia unele discipline științifice au nevoie de o logică proprie. Exemple suficiente de elocvențe ar fi, în acest caz, logica mecanicii cuantice, logica hermeneutică sau logica rezonanței a lui Ștefan Odobleja.

În cadrul acestor considerații cu privire la tipurile de logică și aplicarea corectă a acestora se distinge elaborarea și explicitarea teoriei cu privire la formele fundamentale ale logicii dialectico-speculative. Aceste preocupări nu sunt de dată recentă în lucrările profesorului Alexandru Surdu, domnia să făcând referire la anumite forme specifice ale gândirii speculative în unele lucrări datând din deceniile al optulea și al nouălea ale veacului trecut. Important este faptul că, în continuarea tezelor pe care le-a susținut în perioada de început a activității sale filosofice, autorul a avut mereu în vedere legitimarea istorico-filosofică a acestora; mai exact, astfel de forme de raționare apar și sunt întrebuițate cu succes – chiar dacă nu sunt numite ca atare –

încă la Platon, Aristotel, medievali, Kant, Hegel și alți mai gânditori ai istoriei filosofiei. Contribuția cea mai importantă a cercetării actuale, prezentă în lucrarea în discuție, rezidă în sistematizarea acestor contribuții și stabilirea unor principii și proceduri standard ale logicii dialectico-speculative, ceea ce va îngădui atât o corectă aplicare a gândirii speculative – chiar la domenii noi ale cercetării științifice în cadrul cărora alte tipuri de logică și-au dovedit caracterul limitat –, cât și o dezvoltare ulterioară a acestui tip de logică. Potrivit concepției profesorului Alexandru Surdu, fiecare știință – iar logica nu face, de bună seamă, excepție – are anumite etape de evoluție, printre care se regăsește și aceea incipientă a stabilirii conceptelor. Pe lângă contribuțiile domniei sale în această privință, trebuie menționate și acelea care țin de una dintre etapele maturității unei științe, și anume elaborarea unei perspective filosofice asupra științei respective – am numit aici contribuțiile de filosofia logicii prezente în lucrarea *Cercetări logico-filosofice*.

Tot în spiritul unui dialog fecund între filosofie și știință sunt elaborate și considerațiile cu privire la intuiționism și neointuiționism. Ca și alte subiecte tratate în volum, nici acestea nu sunt de dată recentă între preocupările autorului și sunt integrate în perspectiva filosofică de ansamblu. Din acest punct de vedere, contribuțiilor pe care le-a avut în mai vechea sa lucrare, *Neointuiționismul*, apărută în urmă cu mai bine de treizeci de ani, li se adaugă acum altele, mai ales privitoare la originile filosofice ale intuiționismului – considerat atât ca un curent filosofic, dar și ca o atitudine filosofică fundamentală; deci, cu o nuanță metodologică. Profesorul Alexandru Surdu pune în evidență importanța doctrinelor unor gânditori precum Aristotel, Descartes sau Kant pentru intuiționism și ajunge cu cercetarea până în secolul al douăzecilea, la gânditori ca Brouwer sau Heyting, care au avut un impact semnificativ asupra evoluției intuiționismului și neointuiționismului, mai ales în matematici. Se distinge, dintre toate problemele abordate, problema transfinitului matematic și a problemelor pe care le ridică acesta, precum și, în strictă legătură cu aceasta, problema distincției între infinitul actual și cel potențial, abordată mai mult decât nesatisfăcător de Cantor și de formalști. Una dintre afirmațiile care atrag cel mai mult atenția este aceea potrivit căreia acceptarea infinitului actual conduce la paradexe ce nu pot fi eliminate din câmpul matematicii, în vreme ce o abordare intuiționistă care face din infinit numai o virtualitate, o posibilitate constructivă a gândirii umane, ar duce la evitarea unor astfel de paradexe. De reținut faptul că în lucrările profesorului Alexandru Surdu se regăsesc mai multe soluții, logico-matematice și filosofice, ale unor paradexe, printre care chiar celebrul paradox al minciinosului și nu mai puțin cunoscutul paradox al mulțimilor elaborat de Russell. Desigur, pentru matematicienii care adoptă un formalist ultraortodox, demonstrațiile intuiționiste – o spune, de altfel, chiar și autorul – nu sunt mulțumitoare. De remarcat este faptul că, în urma unei simple comparații, o soluție a unui paradox care solicită nu modificarea unor concepte standard – ca, de pildă, infinitul – ci corecta înțelegere a lor, este mult mai bună decât absența oricărei soluții: până acum, nici un logicist sau formalist nu a produs o soluție pentru vreunul dintre paradexele mai sus menționate. Pentru a da numai un exemplu: celebra soluție a

paradoxului autoreferinței dată de Alfred Tarski – stratificarea limbajului – nu este o soluție autentică, ci doar o interdicere a punerii problemei; regretabil este faptul că, cel puțin aparent – în lumea matematicienilor logiciști și formalști, acest simulacru de soluție a fost foarte repede ridicat la rang de cinste, deși este mult mai slab decât soluțiile intuiționiste. Din nefericire, uneori, istoria filosofiei este marcată și de orgolii de școală, pe care numai trecerea timpului le va îndepărta.

Necesitatea unei împletiri a cercetării sistematice cu aceea istorică – specifică tuturor disciplinelor filosofice – se dovedește și în alte părți ale lucrării. A fost, până mai deunăzi, oarecum general acceptat faptul că, spre deosebire de filosofie, științele sunt mai puțin legate de propria lor istorie. O astfel de atitudine, însă, pare să piardă teren din ce în ce mai mult. Dacă științele se îndreaptă din ce în ce mai mult spre locul de unde au provenit – ca părți ale unui sistem integral al cunoașterii care, la rândul său, ar trebui să dispună de o logică integrală, o logică care să recupereze toate momentele gândirii în puritatea lor, deci toate pozițiile gândirii față de obiectul său, așa cum ar spune Hegel, cel care oferă profesorului Alexandru Surdu ocazia de a se referi la o logică integrală – ele revin, atunci, la ipostaza lor filosofico-speculativă. Ceea ce face ca acestea să nu mai poată fi rupte de istoria lor sau de relația cu alte discipline. Aidoma stau lucrurile și cu logica, în cazul căreia se dovedește obligatorie permanenta revenire la istoria acesteia. Astfel, dacă o „logică integrală” este logica în evoluția ei, atunci ignorarea evoluției istorice a logicii este echivalentă cu ignorarea logicii. În plus, fie în general, fie în cazul fiecărui gânditor care a avut contribuții în domeniul logicii, se dovedește faptul că noțiunile și conceptele evoluează nu prin celebra *Ueberwindung* a lui Carnap, ci prin și mai faimoasa *Aufhebung* a lui Hegel. Mai exact, conceptele se determină în sine, capătă nuanțe noi, dar nu se dezic de sine. Astfel stau lucrurile cu logica lui Aristotel și la fel cu cea a lui Kant. Desigur, între logicile pe care le-a întrebuițat Kant există deosebiri; dar nu este vorba despre abandonul unor concepții, ci despre evoluția lor. La fel, când se referă la metamorfoza logicii lui Maiorescu, profesorul Alexandru Surdu are în vedere tocmai o astfel de evoluție. Lucrurile stau la fel și cu intuiționismul, care nu putea rămâne la nivelul la care îl lăseseră Descartes și Kant. Din acest punct de vedere, logica pare să fie o știință „vie”, care are o evoluție ce trebuie înțeleasă tocmai pentru a înțelege momentul actual al dezvoltării sale, precum și posibilitățile de evoluție.

În cadrul acestei evoluții a logicii, surprinsă mai ales în capitolele al cincilea și al șaselea ale lucrării, sunt scoase în evidență contribuții ale unor personalități ale filosofiei românești. Deosebit de important este faptul că autorul nu tratează aceste contribuții separat de istoria filosofiei universale. Filosofia românească nu evoluează altundeva decât în cadrul filosofiei universale. În perioada interbelică putem chiar vorbi despre un avans al filosofiei românești, din anumite puncte de vedere, față de cercetarea filosofică din alte zone ale Europei (aici ar fi vorba, de pildă, de contribuțiile lui Cioran, Eliade sau Odobleja). La fel stau lucrurile cu logica. Gânditorii români care s-au ocupat de logică au fost permanent în legătură cu evoluția logicii la nivel mondial. Reușitele acestea sunt prezentate detaliat în lucrarea profesorului Alexandru Surdu și sunt puse în evidență cercetările de pionierat ale unora dintre

acești gânditori. De asemenea, încercarea de a realiza alte tipuri de logică, specifice unor domenii în care aplicarea tipurilor obișnuite de logică nu putea da rezultate, nu este străină de spațiul cultural românesc. Un exemplu ar fi logica de tip speculativ a lui Constantin Noica, în cadrul căreia, așa cum sugerează Noica însuși, individualul dă măsura generalului. O astfel de logică pare să-și găsească un fel de aplicabilitate chiar în cercetările pe care Noica le face asupra filosofiei românești. Deși există, chiar în contemporaneitate, voci care, pe nedrept, consideră că o ontologie nu poate avea legătură cu o națiune – în ciuda faptului că Noica vorbise despre „sentimentul românesc al ființei” –, deși aceste voci par să susțină o „limbă universală” – probabil aidoma aceleia care se vorbea în turnul Babel și de care oamenii s-au folosit cu nesăbuintă – totuși, Noica vorbește despre rostirea filosofică românească. De o astfel de înțelegere a filosofiei pare să fie legată și logica lui Hermes pe care o construisese Noica. Nu de o logică a războiului, a conflictului, în care universalul – sau vremelnicul universal – subjugă și face lege pentru particular și individual, ci o logică hermeneutică, a interpretării, o logică ce poate fi catalogată numai ca logică de tip dialectico-speculativ.

Nu în ultimul rând – și, poate, în spiritul filosofiei lui Constantin Noica, al cărui discipol a fost – trebuie precizat faptul că în lucrarea profesorului Alexandru Surdu se regăsesc considerațiuni despre anumite personalități ale filosofiei. Dacă individualul este cel care, așa cum considera Noica, dă măsura generalului, atunci un astfel de capitol nu poate lipsi chiar nici dintr-o lucrare de logică, disciplină prin excelență a universalului. Oamenii de însemnătate crucială, cum îi numea Jaspers, sunt cei care au schimbat soarta filosofiei și a culturii. Astfel este un Socrate, un Descartes, un Hegel și chiar un Karl Jaspers. Oamenii de însemnătate crucială sunt aceia care au întemeiat școli. Filosofia autentică se face în școală, așa cum a lăsat moștenire prototipul filosofului autentic, pentru care viața a fost una cu filosofia, Socrate. La fel a procedat Descartes, la fel Kant, la fel Hegel sau, în filosofia românească, Nae Ionescu și Constantin Noica.

Lucrarea profesorului Alexandru Surdu este o lucrare care întemeiază un sistem filosofic; prin urmare, este o lucrare a unei școli filosofice, care continuă tradiția școlii românești de filosofie, așa cum a fost ea înțeleasă și realizată de Nae Ionescu și Constantin Noica. Desigur, un sistem filosofic și o școală filosofică trebuie să pornească, așa cum am afirmat la început, cu logica, artileria grea a filosofiei. Fiind, în egală măsură, o lucrare care abordează o bună parte dintre temele istoriei logicii, dar și una de cercetare sistematică, aceasta poate fi considerată, prin urmare, o schiță a unei logici integrale, care să îngăduie cuprinderea, în corpul filosofiei, a tuturor rezultatelor demersului uman de cunoaștere, fie că sunt ele filosofice, științifice, teologice sau de altă natură. Aceasta în spiritul titlului pe care ilustrul înaintaș Dimitrie Cantemir îl dă lucrării sale de logică, pe care o intenționa referitoare la toată învățătura logicii, disciplina filosofică fundamentală. Alocând un spațiu important originii și semnificației lucrării lui Dimitrie Cantemir, profesorul Alexandru Surdu demonstrează că este în acord cu spiritul acestei lucrări, care constituie un reper în istoria filosofiei universale, românești și, desigur, în istoria logicii.